

VRSI POD NJEMAČKOM OKUPACIJOM U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Marjan DIKLIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK 94(497.5 Vrsi)“1943/45“
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 28. III. 2008.

Rad se sastoji od tri dijela. U prvom dijelu govori se o njemačkoj okupaciji sjeverne Dalmacije nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943., uključujući tu i selo Vrsi te cjelokupnu općinu Nin, odnosno zadarsko-ninski kraj do Velebita. Zatim se поближе govori o sudjelovanju Vršana u najbližim partizanskim postrojbama: Odredu Plavi Jadran, Mornaričkom odredu Ražanac-Nin i Zadarskom partizanskom odredu. U drugom dijelu поближе se navode Vršani u ustašama, domobranima i partizanima; navode se poginuli te civilne žrtve rata i poraća. I u trećem dijelu raspravlja se o oslobođenju od fašističko-nacističke okupacije, gradnji prvoga partizanskog spomenika u Vrsima, pobjedi partizana i uvođenju komunističke diktature.

Ključne riječi: *Drugi svjetski rat, Vrsi, Nin, okupacija, diktatura*

VRSI POD NJEMAČKOM OKUPACIJOM

Predviđajući kapitulaciju Italije i moguće iskrcavanje saveznika na dalmatinsku obalu, Nijemci su još u kolovozu 1943. započeli pripreme za preuzimanje sjeverne Dalmacije i cjelokupne istočnojadranske obale iz ruku Talijana. Njihova 114. lovačka divizija, čije su snage uglavnom bile locirane u sjeverozapadnoj Bosni, dobila je zadaću da do kraja kolovoza prodre u pravcu Knina i nakon kapitulacije fašističke Italije zauzme sjevernu Dalmaciju, a osobito veće gradove, komunikacije, luke i aerodrome. Već 6. rujna 1943. njemačke snage zauzele su Knin i odmah iz toga grada krenule u pravcu Drniša, Skradina i Šibenika, na jednu stranu, te Obrovca, Benkovca, Zemunika i Zadra na drugu, razoružavajući usput talijanske vojne jedinice, posade i garnizone koji su pripadali diviziji „Zara“. Njihov glavni cilj u početku bio je razoružati talijanske vojne postrojbe i zauzeti sve važnije komunikacije, luke i gradove na istočnoj obali Jadrana, u čemu su veoma brzo i uspjeli, a zatim zauzeti ukupni teritorij i svako naseljeno mjesto u tom dijelu Dalmacije, što je bilo mnogo teže.¹

U trenutku kapitulacije Italije 8. rujna 1943. u Zadru je bilo više od 10 000 dobro naoružanih talijanskih vojnika i časnika, pod zapovjedništvom generala Umberta Spiga, koji su pripadali dobro opremljenoj i naoružanoj talijanskoj diviziji „Zara“. Dva dana nakon talijanske kapitulacije Nijemci su s relativno manjim vojnim snagama, jačine oko 3000 vojnika, upali u Zadar i već 10. rujna 1943. prisilili generala Spiga da potpiše kapitulaciju te

¹ Zdenko CVRLJE, Kapitulacija talijanskih snaga u Dalmaciji i njemačka ofenziva septembra 1943., *Zadarska revija*, god. VIII, br. 2, Zadar, 1959., 211–216 i d.

im preda vojnu upravu nad gradom i njegovom okolicom bez ispaljenog metka. Veći dio talijanskih vojnika predao se tada Nijemcima, jedan dio fašista odmah se stavio u službu njemačkih nacista, dok je manji dio Talijana antifašista prešao na stranu partizana i u sastavu Zadarskoga partizanskog odreda (dalje: ZPO) formirao poseban bataljun *Goffredo Mameli*. Iako je taj bataljun formiran u Poljcima krajem rujna 1943., njegovo sjedište bilo je u Kožinu, a držao je crtu bojišnice od Kožina do Požerave, braneći tako uže ninsko područje. Da bi lakše pridobili talijanske fašiste, Nijemci su nakon ulaska u Zadar odmah izjavili kako Hrvati, ni ustaše ni partizani, nemaju što tražiti u tom gradu, jer je on oduvijek bio talijanski. U tom smislu preuzeli su samo vojnu vlast u Zadru, a civilnu su i dalje ostavili u rukama talijanskih fašista, što je izazvalo revolt ustaške vlasti u Zagrebu.²

S komandom talijanske divizije *Zara* pokušali su u Zadru prije Nijemaca pregovarati o predaji i predstavnici zadarskog Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske (dalje: OK KPH), tražeći razoružanje i predaju ili zajedničku borbu protiv nacista, ali su to talijanske vojne vlasti glatko odbile. Evo što je o tome zapisano u knjizi *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*: „U Zadru je, međutim, situacija bila drukčija. U toku 9. i 10. rujna stigli su predstavnici OK KPH za Zadar na pregovore s komandom divizije ‘Zara’. Tražili su razoružanje ili zajedničku borbu protiv Nijemaca koji su prodirali prema obali. Komanda divizije je sve odbila. Jedino je iz zatvora i logora pustila pristalice NOP-a. Sutradan je u grad bez otpora ušla jedna njemačka kolona. Poslije kraćih pregovora u komandi korpusa,³ Talijani su pristali na kapitulaciju. Poslije nekoliko dana, njemačka komanda je u svoju službu uzela gotovo sve jedinice crnih košulja (oko 3500 vojnika). Ostao je da radi i djeluje i dotadašnji talijanski civilni aparat. Ustaškoj NDH, kojoj je Hitler tih dana ‘predao’ cijelu Dalmaciju, nije bilo dopušteno da preuzme pod njemačkom zaštitom vlast u gradu. U njemačke ruke palo je na hiljade talijanskih vojnika i ogroman plijen. Njemačka komanda je uskoro sve talijanske vojnike, s izuzetkom fašista koji su se od tada borili zajedno s Nijemcima protiv NOV i POJ, otpremila u Bosansku krajinu, a odatle u Njemačku na prisilan rad.“⁴ Manji dio talijanskih vojnika antifašista završio je u ZPO-u, a nakon uništenja njihova bataljuna *Goffredo Mameli* u Kožinu, jedan dio ih se dobrovoljno priključio PO-u *Giuseppe Garibaldi*.

Kako su se Nijemci tih dana odnosili prema Hrvatima i Talijanima u Zadru, najbolje se vidi iz jednog brzojava ustaškog ministra za Dalmaciju Ede Bulata od 15. rujna 1943. u kojem se kaže: „Danas mi je saopćeno sasvim pouzdano, da su talijanski fašisti po izričitoj dozvoli njemačkog Orts Komandanta ponovo zauzeli Zadar, dobivši oružje od njemačkih vlasti. Orts Komandant je izjavio da Hrvati nemaju što tražiti u Zadru, koji je talijanski, te da i naš konzul može otići, da mu ne smeta. Sve ovo izazvalo je zabunu i nepovjerenje kod hrvatskog elementa. Zašto nijedna hrvatska ustaška ili domobranska jedinica nije stigla ni u

² Valentin URANIJA, Nin u Narodnooslobodilačkoj borbi, *Radovi IJAZUZD*, sv. XVI-XVII, Zadar, 1969., 251, 260.

³ Misli se na komandu talijanskog 18. korpusa, koja se u međuvremenu iz Splita povukla u Zadar.

⁴ Dragutin GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, IHRP, Zagreb, 1964., 36.

Zadar, ni u Sinj i nigdje na more gdje bi one već svojom pojavom značile izvanredno mnogo. Samo nekoliko stotina vojnika i stvari bi krenule izvanredno povoljno. Od naše civilne ekspedicije traži se kategorički, da se probije kroz partizane, koji napadaju. Mi ćemo to pokušati učiniti usprkos tome što nijedna naša jedinica nije niti avizirana. Narod se pita gdje je naša vojska. Dragi generale, poznajući dobro Vašu energiju i patriotizam molim Vas učinite sve što je potrebno u ovim poviestnim trenucima. Vaš odani prijatelj državni ministar Bulat.⁵

U nedostatku većih vojnih snaga, neposredno nakon kapitulacije Italije i zauzeća Zadra, Nijemci nisu mogli odmah čvrsto zauzeti svako mjesto na otocima i u njegovu kopnenom zaleđu. Stoga su do kraja 1943. upali svega dva puta u Nin, napadajući i s kopna i s mora, iznenada zauzeli taj povijesni hrvatski gradić i odmah se povukli iz njega, a to znači i s vrškog područja, na koje nisu ni dolazili. To su učinili najvjerojatnije vježbe radi, ali i u slučaju potrebe ako bi se na to pjeskovito obalno područje, pogodno za desant, iskrcale veće savezničke vojne snage, što je još uvijek bilo aktualno. Pri prvom upadu 30. listopada 1943. njemačka je vojska pročešljala teren Zatona, Nina i Privlake, zapalila kuću Srećka Maštrovića u Ninu i odvela sa sobom 16 zarobljenika.⁶

Koncem ljeta 1943. u zaleđu Zadra nije bilo većih partizanskih vojnih postrojbi. One će nastati uz pomoć VI. ličke divizije i Kninskoga vojnog sektora tek nakon kapitulacije Kraljevine Italije, kada je u narodu vrško-ninskog kraja zavlдалo opće oduševljenje i masovniji odlazak u partizane zbog predviđanja mogućega kraja rata, a nova je vlast vršila i prisilnu mobilizaciju. Na teritoriju općine Nin, osobito u njezinu sjeverozapadnom dijelu i pod Velebitom, djelovao je najprije manji Partizanski odred Plavi Jadran; zatim Mornarički odred Ražanac – Nin i na kraju Zadarski partizanski odred. Sve te vojne postrojbe, osim jednog dijela odreda Plavi Jadran, koji je i dalje ostao pod zapovjedništvom Štaba VI. ličke divizije, ušle su kasnije u sastav III. pomorskoga obalnog sektora (POS-a⁷) i XIX. sjevernodalmatinske divizije. Partizanski odred Plavi Jadran, u čijem je sastavu bilo i mnogo boraca iz Vrsi, formiran je u drugoj polovici travnja 1943. u Velebitskom podgorju od boraca iz novigradsko-ražanačko-ninskog kraja. Njegov prvi zapovjednik bio je Nikola Marinković iz Šibuljine, a komesar Marin Trošelj, rodom iz zaselka Trošelji kod Starigrada pod Velebitom. Odred je najprije bio jačine jednog voda, u lipnju 1943. prerasta u veću četvu, a nakon kapitulacije Italije u rujnu postaje pravi PO.⁸

Brojni Vršani najprije su bili u PO Plavi Jadran i Mornaričkom odredu Ražanac – Nin, a tek kasnije su prešli u ZPO i druge partizanske jedinice koje su ratovale diljem

⁵ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941. – 1945.*, zbornik dokumenata, knj. 8, IHRPD, Split, 1985., dok. br. 471, 981; vidi i dok. br. 470, na stranici 980, koji također govori o stanju u Zadru nakon kapitulacije Italije.

⁶ V. URANIJA, Nin u Narodnooslobodilačkoj borbi, 251, 260; *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941. – 1945.*, knj. 9, dok. br. 199, 691; Ante MAŠTROVIĆ NINO, *Osnivanje, razvoj i borbe Zadarskog partizanskog odreda*, Zadar, 1969., 20.

⁷ Dalje: POS – Pomorski obalni sektor.

⁸ A. MAŠTROVIĆ NINO, *Osnivanje, razvoj i borba...*, 8–15.

onodobne Jugoslavije. Tako su, primjerice, od Vršana kroz odred Plavi Jadran prošli Pave Božić Stojanov, Ive Čošić Ban pok. Jerka, Marko-Vinko Perinić pok. Jakova Čvrčkova, Joso Čošić Bepić Šimin, Janko Maras Janjac Nađov, Frane Perinić Kolunelo pok. Ivana i Jakovce, Pave Predovan pok. Šime Gorčov, Šime Božić Vule Matin, Ive Božić Šejo Markusnov, Joso Modrić Bugar Josin, Slavko Čošić Jerkov, Joso Čošić Šimin, Joso Deša Šimin, Marijan Dukić Mijatov, Joso Dukić Ivanov, Frane Jordan Ivanov, Srećko Maras Šimin, Stanko Milutin Markov, Marijan Milutin Ivanov Kekov, Frane Milutin Ivanov Kekov, Ive Nemarić Franin Burkov, Kata Perinić, supruga Marka Perinića Čvrčkova, Marica Papić Tomina, Jandre Pilato Matin, Krste Predovan Josin, Dane Božić Ivanov, Nikola Pilato Matin, Pere Predovan Mijatov, Bože Predovan Ivanov, Karlo Predovan Kuzmanov, Ive Radobuljac Tomin, Rafe Utković Ivanov, Kažo Vukić Šiljac Ruškov, Paško Vukić Grgićov, Šime Vukić Jokićov i drugi.⁹

PO Plavi Jadran nakon kapitulacije Italije oslobađa dio teritorija ninske općine i potiče formiranje novih partizanskih jedinica. Tako je 15. rujna 1943., uz pomoć tog odreda i novopristiglih boraca, formiran u Ražancu Mornarički odred Ražanac odnosno Nin, koji je u svom sastavu imao u početku i flotilu od 10 manjih motornih brodića, dvaju jedrenjaka i jedne motorne splavi.¹⁰ Na toj je splavi kao mornar služio i Drago Milić Andrijin iz Vrsi, a najvjerojatnije je i na drugim brodovima i brodicama bilo još Vršana, slično kao i u PO-u Plavi Jadran, ali nam njihova imena i prezimena nisu poblizje poznata. Uz dvije zarobljene talijanske ribarice i jednu motornu splav, najviše brodova bilo je iz Barić Drage pod Velebitom i Privlake kod Nina. Prvi zapovjednik Mornaričkog odreda Ražanac-Nin bio je Tome Šalov pok. Tome iz Nina, a komesar Jakov Matak Stipanov iz Podvršja kod Ražanca.¹¹

Komanda odreda boravila je privremeno u Ražancu, Vinjercu, Ninu i Viru, a partizanski brodovi plovili su od Novigrada i Masleničkog ždrila do otoka Zečeva, Vira, Molata i Dugog otoka. Broj brodova s vremenom je narastao od 10 na 21 plovnu jedinicu, a odred je imao oko 120 boraca. Njegova temeljna zadaća bila je patroliranje i održavanje pomorskih veza, prevoženje partizanskih jedinica, poglavito boraca Plavog Jadrana i ZPO-a, prebacivanje zbjegova, ranjenika, ratne opreme, oružja, odjeće i hrane, nadziranje njemačkoga pomorskog prometa i, eventualno, izvođenje manjih borbenih akcija uz obalu ako su imale izgleda na uspjeh.¹²

Zadarski partizanski odred, koji je uglavnom djelovao na širem ravnokotarskom prostoru u zaleđu Zadra, nastaje također iz Partizanskog odreda Plavi Jadran mjesec dana

⁹ I. ČOŠIĆ BAN, Vrsi u ratu i revoluciji, radnja u rukopisu, str. 75–89 (čuva se u Obiteljskoj arhivi I. Čošića).

¹⁰ Više o tome vidi u radnji: V. URANIJA, Mornarički odred „Ražanac“ odnosno „Nin“, *Pomorski zbornik*, knj. 5, Zadar, 1967., 686–702.

¹¹ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941. – 1945.*, 635, 636, dok br. 297, Izvještaj Štaba Mornaričkog odreda „Ražanac“ od 25. listopada 1943. Komandi Mornarice za sjevernodalmatinsku obalu i otoke o stanju i organizaciji odreda.

¹² A. MAŠTROVIĆ NINO, *Osnivanje, razvoj i borbe...*, 11, 12; Vinko KOŽUL, Osnivanje i razvoj NOP-a u jednom dijelu podvelebitškog kraja zadarskog podgorja, *Zbornik IHRPD*, 4, Split, 1978., 509, 510 i d.

poslije kapitulacije Italije. On je uglavnom bio popunjen borcima iz ninske općine, pa i brojnim Vršanima od kojih ćemo neke navesti, a najviše je djelovao unutar prostora Novigrad – Zadar – Nin – Ražanac. Politički komesar, a neko vrijeme i komandir Druge čete Prvog bataljuna ZPO-a bio je Srećko Predovan Matin, Bućin, iz Vrsi, koji je više puta bio pohvaljivan za izvršavanje svojih „galamdžijskih“ borbenih zadaća, po čemu je bio nadaleko poznat, a osobito po svom pokliču „sjurš drugovi“. Odred je formirala u Ražancu sredinom listopada 1943. XIX. sjevernodalmatinska divizija, koja nastaje nešto prije toga. Nastao je na temelju „Naredbe br. 29“ Glavnog štaba NOV-a i PO-a Hrvatske, koju je 5. listopada te godine potpisao njezin komandant general Ivan Gošnjak.

Na početku svog djelovanja ZPO je imao oko 400 boraca. Gotovo polovica od njih bili su iz odreda Plavi Jadran, a drugu polovicu činili su novopridošli borci. U njegovu sastavu djelovao je privremeno i bataljun Talijana od 200 vojnika, koji se zvao *Goffredo Mameli*, a njegov zapovjednik bio je talijanski antifašist prof. Lucioli. Prvi komandant ZPO-a bio je Dane Potrebić Danja, komesar Ferdo Toplak, a obavještajni časnik Kažimir Zanki iz Privlake. Reorganizirani odred Plavi Jadran, u kojem su pretežito ostali borci iz novigradske općine, ubrzo se povukao na svoje područje u podvelebitski kraj. On je i dalje ostao u sastavu i pod zapovjedništvom VI. ličke divizije, dok je novoformirani ZPO najviše djelovao na prostoru sjeverozapadnog dijela Ravnih kotara, a bio je u sastavu i pod komandom XIX. sjevernodalmatinske divizije.¹³

U sastavu ZPO-a našli su se mnogi Vršani koji su ranije bili borci u odredu Plavi Jadran, Mornaričkom odredu Ražanac ili su izravno nakon kapitulacije Italije i prisilno provedene mobilizacije na terenu ninske općine bili uključeni u popunu jedinica tog odreda, a kasnije i nekih drugih jedinica. Koliko nam je poznato, od Vršana u ZPO-u bili su Srećko Predovan Bućin, komesar čete pa bataljuna, Marijan Milutin Kekov, komandir voda pa komandir čete, Joso Čošić Bepić pok. Šime, postao partizanski časnik, Frane Perinić Kolunelo Jakovčin, kurir vezist, Pave Predovan Gorčov, komesar čete, Joso Modrić Bugar, postao partizanski časnik, Joso Predovan Zec Mijatov, obavještajni časnik, Šime Batović Antin, Čošić Slavko pok. Jerka, Stojan Čošić Perin, delegat voda pa komesar čete, Joso Čošić Šimin, vodnik, Marijan Dukić Mijatov, Frane Jordan Ivanov, Stojan Maraš Antin, delegat voda pa zastavnik, Srećko Maraš Šimin, Bože Maraš Grgin, Ante Maraš Josin, Frane Maraš Josin, Jandre Maraš Šiškonja Ivanov, Stanko Maraš Burzinov Šimin, Frane Milutin Ivanov, Mile Milutin Ivanov, Mate Milić Josin, Dane Milić Božin, Drago Milić Andrijin, Stojan Mrdelja Ivanov, Krstina Mrdelja Josina, bolničarka, Ive Nemarić Franin Burkov, Ive Perinić Josin Pendulov, potpukovnik JNA, Rajko Perinić Šimin Garin, Stanko Perinić Šimin Garin, Stanko Nikica Perinić Jakovljević Čvrčkov, Stanko Perinić Stanarić Vjekoslavov, Mate Perinić Cmatonjak Matin, Marijan Perinić Antin Gašparinov, Ive Papić Laća Josin, Marica Papić Tomina, bolničarka, Jandre Pilato Matin, Ive Batović Krstin, Ante

¹³ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941. – 1945.*, knj. 8, 582, 583, dok. br. 277. govori o formiranju ZPO-a; A. MAŠTROVIĆ NINO, *Osnivanje, razvoj i borba...*, 13, 14, 38, 40, vidi i priloge nakon stranice 48; Vinko KOŽUL, *Zadarski partizanski odred NOVJ*, Zadar, 1991., 8–12.

Božić Markov, Pere Predovan Mijatov, zamjenik komandira čete, Ante Perković Šimin Bimbov i drugi. Naravno da je u ZPO-u, III. POS-u, kao i u mnogim drugim PO-ima, brigadama i divizijama, osobito u VI. ličkoj i XIX. dalmatinskoj diviziji, bilo još boraca iz Vrsi, ali o tome nemamo podrobnije pisanih podataka pa ih ne ćemo posebice ni navoditi.¹⁴

Iako su Nijemci nakon kapitulacije Italije odmah zauzeli Zadar i sjevernu Dalmaciju, velik dio ninske općine, osobito njezin krajnji sjeverozapadni priobalni dio s Virom, Ninom, Ražancem i Vrsima, ostao je još dugo slobodan i u partizanskim rukama. U tom dijelu općine djelovali su gotovo legalno ranije osnovani narodnooslobodilački odbori (dalje: NOO) i dvije novoformirane vojne komande mjesta kao nova partizanska vojna i civilna vlast. A u neposrednom zaleđu Zadra – Diklo, Kožino, Briševo i dalje prema Murvici, Poličniku i Zemuniku – prve oružane borbe s Nijemcima vodile su snage ZPO-a. Vojno-pozadinske komande mjesta bile su formirane nakon talijanske kapitulacije u Ninu i Ražancu, svaka za svoje područje.¹⁵ U Ražancu je zapovjednik bio učitelj Mladen Koritnik, a u Ninu službenik bivše sudske ispostave Ivan Tomić, gruntovničar, rodom s otoka Visa.

Komanda mjesta Nin utemeljena je sredinom rujna 1943. Njezin prvi komandant, kako smo već kazali, bio je sudski službenik Ivan Tomić, zamjenik komandanta bivši žandar na službi u Ninu Vaso Marjanović, a komesar Ante Predovan Josipov iz Vrsi, kojeg je koncem te godine zamijenio Ivan Paša. Pri Komandi mjesta Nin djelovala je, kao njezino osiguranje, partizanska straža jačine jednog voda. Njezin zapovjednik bio je Bože Magić, administrativni djelatnik Zvonko Tartaro iz Nina, a glavni obavještajni časnik Joso Predovan Zec iz Vrsi. Osnovna zadaća Komande mjesta u Ninu bila je mobilizacija novih boraca i njihovo upućivanje u partizanske jedinice, htjeli to oni ili ne; prikupljanje oružja, municije, hrane, odjeće i važnijih informacija; širenje partizanske promidžbe o NOP-u, izdavanje propusnica, kontrola kretanja, hvatanje dezertera i drugih povratnika iz šume, održavanje narodnih zborova i slično.¹⁶

Odmah nakon kapitulacije Italije vojno-pozadinske vlasti, Komanda mjesta Nin i NOO-i, izvršavajući naređenje Štaba odreda Plavi Jadran te koristeći se oduševljenjem naroda i starim vojnim spiskovima, proveli su već u prvoj polovici rujna 1943. prisilnu mobilizaciju svih muškaraca od 18. do 40. godine života. Tada su na području općine Nin privremeno unovačili oko 800 novih boraca. Među njima više od stotinu bilo je iz sela Vrsi. U jednom opširnijem izvješću OK KPH Zadar o vojno-političkoj situaciji na terenu, koje je 25. listopada 1943. upućeno PK KPH za Dalmaciju, na samom početku dokumenta, među ostalim, stoji: „U momentu pada Italije kao i u čitavoj Dalmaciji tako i na našem okrugu razbuktao se je narodni ustanak. Čitavi bataljuni nicali su preko noći i sa punom opremom odlazili na položaje. Blizu tri hiljade rodoljuba stupilo je u Narodno-oslobodilačku vojsku

¹⁴ I. ČOŠIĆ BAN, Vrsi u ratu i revoluciji, radnja u rukopisu, 57–70, 75–89., obiteljska arhiva.

¹⁵ A. MAŠTROVIĆ NINO, *Osnivanje, razvoj i borbe...*, 15–24.

¹⁶ V. URANIJA, Nin u Narodnooslobodilačkoj borbi, radnja objavljena u knjizi: *Povijest grada Nina*, Zadar, 1969., 253.

sa našeg okruga. Sama općina Nin mobilizirala je po posljednjim podacima oko 800 boraca. Iako je takav velik broj, mobilizacija nije uspjela u dovoljnoj mjeri.¹⁷

Svi „dragovoljno“ mobilizirani partizanski borci, a bilo ih je nekoliko stotina, upućeni su u Komandu mjesta Ražanac, koja se u tom trenutku pokazala nesposobnom i nedoraslom novonastaloj situaciji. Tu su trebali biti organizirano prihvaćeni, obučeni i raspoređeni za popunu jedinica odreda Plavi Jadran, Mornaričkog odreda Ražanac-Nin i novoformiranoga ZPO-a, a nakon toga veći ih je dio trebao biti upućen u druge partizanske postrojbe preko Velebita. Međutim, zbog nesposobnosti, pretjerivanja, neznanja i pomanjkanja vojno-sposobnoga rukovodećeg kadra, te neiskustva, ishitrenosti i nepravilno provedene masovne mobilizacije, do toga nije došlo. Stoga se većina novomobiliziranih boraca, nakon popune jedinica ZPO-a i višednevnog uzaludnog čekanja na ratni raspored, razišla i spontano vratila svojim kućama. A da cijela stvar bude još gora, oni su za sobom povukli i dio starijih boraca koji su dezertirali iz već postojećih partizanskih postrojbi, što je dovelo do njihova osipanja i novih problema. Ukupno je do kraja 1943. bilo oko 300 dezertera, a ZPO je zbog toga proživljavao tešku krizu. Prema tome, možemo reći da je mobilizacija samo manjim dijelom i na lokalnoj razini uspjela, a većim dijelom nije, jer ju nije imao tko provesti dokraja i novopridošle borce uputiti u druge partizanske postrojbe izvan granica općine Nin. To će u većoj mjeri biti ispravljeno i učinjeno tek u drugoj polovici 1944. godine uoči oslobođenja Zadra.¹⁸

Nekoliko mjeseci nakon kapitulacije Italije u zaleđu Zadra – osobito na području sela Murvica, Poličnik, Briševo i Kožino – vođene su povremeno borbe s Nijemcima, koji su s manjim snagama pokušali uništiti ili bar potisnuti u pravcu Poljica, Ražanca i dalje prema Velebitu partizanske jedinice odreda Plavi Jadran i ZPO-a. Iako u svojoj konačnoj namjeri nisu uspjeli, pošlo im je za rukom 19. listopada 1943. u Kožinu iznenaditi i uništiti talijanski bataljun *Goffredo Mameli* od 200 vojnika, koji su poslije kapitulacije Italije bili prešli na stranu partizana i borili se u sastavu ZPO-a, držeći crtu bojišnice od Kožina do Požerave i štiteći tako uže područje Nina.

Od početka rujna 1943. do početka veljače 1944. sjeverozapadna strana ninske općine s Ninom, Vrsima i selima uz more bila je uglavnom slobodna sve do Velebita. Na tom prostoru vladale su privremeno pozadinske partizanske snage i NOO-i, a osobito u selu Vrsi, unatoč činjenici što su Nijemci u dva navrata bili provalili iz Zadra u pravcu Zatona, Nina i Privlake, ali se tu nisu tada duže zadržavali. Svaki put oni su lako potisnuli partizanske snage, Komanda mjesta Nin pobjegla bi preko Vira na otoke, odbornici bi se pritajili ili razbježali, a narod bi bio prepušten na milost i nemilost novog okupatora. Tek početkom veljače (7. II.) 1944. Nijemci su počeli snažnije djelovati na užem ninskom području, kada su u Ninu formirali manji garnizon s vojnim posadama u Privlaci i Ninskim Stanovima (Vrbica), te jačim topovskim bitnicama u Požeravi, Gornjim Petrčanima,

¹⁷ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941. – 1945.*, knj. 8, dok. br. 298, na stranici 637; *ISTO*, knj. 9, dok. br. 73, na stranici 230, 231.

¹⁸ A. MAŠTROVIĆ, *Osnivanje, razvoj i borbe...*, 21, 22.

Brdarićima i Ninu. Poslije su njemačko-ustaške posade ili bar ustaško-domobranske straže bile uspostavljene u većini mjesta ninske općine, ali ne i u Vrsima, gdje se većina mladih ljudi opredijelila za partizane i NOP.¹⁹

Primjerice, u susjednom selu Ljupču tridesetak je mještana 15. veljače 1944. u općinskom središtu u Ninu prihvatilo od ustaša oružje i formiralo ustašku stražu. Na čelu te seoske straže bio je Ive Perković Livi koji je, kada je po naređenju ustaša trebalo krenuti u akciju protiv partizana izvan sela, to odbio, što je žestoko razljutilo ustaše u Zemuniku. Zbog toga je ustaški satnik Šime Korčulanić više puta dolazio u Ljubač u namjeri da kazni mještane koji su uzeli oružje i likvidira zapovjednika ustaške straže Ivu Perkovića, ali u tome nije uspio. Kasnije se većina Ljupčana, pa i oni koji su od ustaša primili oružje, pod utjecajem partizanske promidžbe priključila ZPO-u i stavila u službu NOV-a Hrvatske, iako je nedaleko od Ljupča u polju bio lociran manji njemački garnizon.²⁰

Kroz cijelo vrijeme njemačke okupacije Vrsi su zbog svoga posebnog zemljopisnog smještaja i prometne izolacije ostale gotovo slobodne i pogodne za antifašističku partizansku aktivnost. U selu nije bilo nikakvih stalnih vojnih postrojbi, a njemačko-ustaške ophodnje rijetko su navraćale, manje od nekad talijanskih. Stvarnu vlast u selu imao je Mjesni NOO, iako je uz njega još uvijek paralelno djelovala i stara građanska vlast na čelu sa seoskim glavarom Josom Marašom Brusom. Brusa je bio veoma lukav i razuman čovjek; u komunikaciji s okupatorskom vojnom i civilnom vlašću služio se njemačkim i talijanskim jezikom; veoma je vješto surađivao i s Nijemcima i s partizanima, uglavnom djelujući što više lojalno i izbjegavajući sve moguće sporove i sukobe; a glavni mu je cilj bio očuvati selo i narod od mogućega razaranja, pljačke, paljenja i nepotrebnog ubijanja pučanstva, u čemu je u velikoj mjeri i uspio.²¹ Stari Brujo znao je vrlo dobro što radi i kako se treba ponašati u tim teškim vremenima.

Vrški svećenik don Ivan Vrbanac i učitelj Bože Perović potpisali su 29. prosinca 1943. u Ninu, zajedno s većinom drugih svećenika i učitelja iz ninske općine, poseban „Proglas katoličkog svećenstva i učiteljstva sjeverne Dalmacije“ u kojemu su, htjeli to ili ne, morali prihvatiti unaprijed skrojene zaključke o NOB-u i iskazati svoj odnos i privrženost NOP-u. Evo što se, među ostalim, u tom *Proglasu* i njegovim zaključcima kaže: „Historijski moment pred kojim se nalazimo, a svjesni uloge koju vršimo u narodu, ponukao nas je da kao Hrvati i sinovi ove zemlje stavimo svoje duhovne i materijalne snage u službu svoga naroda, želeći time jačati narodno-oslobodilačku borbu, koja je najpozvanija da izvrši historijski zadatak na čast svoga naroda.

¹⁹ ISTO, 17–25; *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941. – 1945.*, zbornik radova, knj. 10, IHRPD, Split, 1986., dok. br. 98, na stranici 427; dok. br. 209, na str. 818; dok. br. 260, na str. 1009, 1012; dok. br. 365, na str. 1340.

²⁰ M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju u Drugom svjetskom ratu (1941. – 1945.)*, Matica hrvatska, Zadar – Nin – Vrsi, 2004., 301, 306, 307.

²¹ *ISTI*, Prilog poznavanju agrarne reforme u Dalmaciji s posebnim obzirom na selo Vrsi između dva svjetska rata (1918. – 1941.), *Zadarska smotra*, god. XLIX, br. 1-3, Zadar, 2000., 366.

Rukovođeni tom idejom i nakon pretresanja hitnih narodnih pitanja kraja u kome živimo, mi dolje potpisani svećenici i učitelji donosimo slijedeći

Z a k l j u č a k

1) Stojeći od početka nepokolebivo uz ideale svoga naroda i narodno-oslobodilačke borbe, a svjesni i vjerni povjerenoj nam misiji, odlučili smo od sada još jače i više pojačati svim svojim snagama narodno-oslobodilačku borbu, jer se ona jedina razvila za ideale slobodne Hrvatske i ostalih naroda... .

2) Mi svećenici i učitelji sa olakšanjem pozdravljamo ulazak Hrvatske u sklop federativne zajednice Jugoslavije u kojoj će Hrvatska, kao samostalna u svojim historijskim granicama, uživati potpunu slobodu vjersku i narodnu.

3) Osuđujemo svaku drugu politiku, koja bi išla za učvršćenjem sadašnjeg ropstva hrvatskog naroda, kao i svako nastojanje za slabljenjem ili uništenjem narodno-oslobodilačke borbe... .

4) Mi kao svjedoci dosadanjeg nečuvenog zvjerstva izvršenog kako nad hrvatskim, tako i nad srpskim narodom, osuđujemo javno bezbrojna mučenja, paljenja, pljačku i ubijanje nezaštićenog naroda, izvršeno od strane nemilosrdnog okupatora, te njegovih slugu ustaša i četnika. Također najenergičnije osuđujemo izdajnički rad izbjegličke vlade, koja preko svog ministra Draže Mihailovića organizira četničke bande... .

5) Osuđujemo sve one naše drugove koji rade za okupatora, ustaše i četnike, i zavađaju naš narod, te time omogućuju daljnje krvarenje našega naroda.

6) Puni bratskog osjećaja, a vjerni sinovi svoga naroda, pozivamo sve one koji su se stavili u službu okupatora, ustaše i četnike, a nisu se ogriježili o interese svoga naroda, da se vrate svojim kućama i stupe u službu narodno-oslobodilačke borbe... .

7) U smislu ovog zaključka, pozivamo sve stanovništvo ovog kraja, da pristupi u narodno-oslobodilačku borbu i da se okupi oko političkih predstavništava: Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, kao i novoosnovanog Nacionalnog komiteta, jer oni jedini vode najispravniju politiku, kojom će hrvatski narod, kao i svi ostali narodi slavenskog juga, postići svoju slobodu i samostalnost.

Napose se obraćamo svim onima, koji su sposobni da nose oružje, da stupe u narodno-oslobodilačku vojsku i time omogućue što skorije oslobođenje svoga naroda i domovine.²²

Na kraju *Proglasa* slijedi uobičajena partizanska fraza „Smrt fašizmu – sloboda narodu“ te popis nazočnih svećenika i učitelja Ražanačkog i Ninskog dekanata. Glavni inicijator i organizator svega toga bio je član KK KPH Biograd Mladen Koritnik, koji je prethodno dugo službovao u Ražancu kao učitelj i dobro je poznao društveno-političke

²² ZHAZUZD, Ostavština A. Maštrovića, Arhiva NOB-NOP, Nin – Vrsi, svež. III, dok.: *Proglas katoličkog svećenstva i učiteljstva sjeverne Dalmacije*, str. 1–2, original u Arhivi CK SKH Zagreb. Proglas objavljen i u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ...*, 173–175.

prilike i raspoloženje naroda u ražanačko-ninskom kraju. Kada su nekoliko mjeseci poslije tim krajem zavladao Nijemci i ustaše, većina svećenika i učitelja, a među njima i vrški, morala je ponovno potpisati novi *Proglas*, ali posve obrnutog sadržaja, kojim su – da bi spasili vlastite glave – morali iskazati svoju lojalnost novim njemačko-ustaškim vlastima. Dakle, prvi su ih put na potpisivanje *Proglasa* natjerali partizani, a drugi put Nijemci i ustaše. Bila su to za njih, uostalom kao i za većinu zavađenog i podijeljenog hrvatskog naroda, zaista teška vremena.²³

Još na početku rata Talijani su okupirali i na temelju *Rimskih ugovora* od 18. svibnja 1941. anektirali najveći dio sjeverne Dalmacije Italiji, osobito njezin otočni i primorski dio, dok je onaj drugi, manji, kopneni dio u unutrašnjosti prema Kninu, pripao NDH. Upravo zbog toga novonastala vlast NDH nije imala mogućnost na tom području, a to znači i na teritoriju općine Nin, pa i sela Vrsi, formirati ustaško-domobranske vojne postrojbe i organizirati civilnu vlast. Tek nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943. i dolaska njemačke vojske u te krajeve, koji su sada i formalno ušli u sastav NDH, bile su stvorene temeljne pretpostavke za formiranje ustaške vojne i civilne vlasti te osnivanje prvih ustaško-domobranskih postrojbi. Međutim, Nijemci, koji su i dalje surađivali s ostacima talijanskih fašista, nisu dopustili formiranje ustaške civilne vlasti u Zadru i preuzimanje Krugovalne postaje, pa je tek početkom studenoga 1943. bilo formirano Ustaško povjereništvo u Zemuniku na čelu sa satnikom i ustaškim povjerenikom Jerolimom Katićem. Krajem te godine u Zemuniku je formirana i prva ustaška vojna postrojba. Bila je to 1. satnija 1. bojne dobrovoljačke pukovnije Poglavnikova tjelesnog zdruga. Uskoro je broj ustaša na tom teritoriju narastao na više od 600, ali to je još uvijek bilo nedovoljno za kontrolu šireg područja zadarskog zaleđa i ninskoga kraja, na kojemu su već dugo partizani vodili glavnu riječ.²⁴

„Iako je odsustvo partizanskih jedinica s ovog područja u zimskom i proljetnom periodu 1944. pogodovalo ustaško-četničkoj aktivnosti, ipak ustaše nisu uspijevale“, kako piše jedan od sudionika partizanskog pokreta iz tog kraja Vinko Kožul, „ostvariti svoje planove u obrazovanju većih ustaških jedinica“. Zbog toga je Pavelić bio prisiljen da ponovno uputi pojačanje iz Zagreba. U sjevernu Dalmaciju upućuje ustaškog pukovnika Vjekoslava Servacija i Čudinu s 390 ustaša. Oni su 1. travnja 1944. preko Rijeke stigli u Ražanac. Od tih novodošlih i već postojećih ustaša formira se 7. stajajući zdruk sa sjedištem u Zemuniku.²⁵

Paralelno s vojnom vlašću ustaše su izgrađivale i civilnu, pa je tako, osim Velike župe Bribir – Sidraga, u sjevernoj Dalmaciji bila po naređenju poglavnika dr. Ante Pavelića formirana i Velika župa Ravni kotari sa središtem u Zadru, odnosno Zemuniku. Ona je trebala obuhvatiti kotare Biograd, Benkovac, Preko i Zadar, naravno s pripadajućim

²³ V. URANIJA, Nin u Narodnooslobodilačkoj borbi, 258–259.

²⁴ Više o tome vidi u radnji: Nikola SLAVICA, Formiranje i razvoj ustaških i domobranskih jedinica u sjevernoj Dalmaciji, *Zbornik IHRPD*, 4, Split, 1978., 885–890.

²⁵ V. KOŽUL, *Zadarski partizanski odred NOVJ*, Zadar, 1991., 50.

političkim i katastarskim općinama i naseljenim mjestima. Za organizaciju i funkcioniranje civilne vlasti u Velikoj župi Ravni kotari bio je zadužen veliki župan dr. Viktor Ramov, rodom iz Žmana na Dugom otoku, a za kotar Biograd, u sastavu kojeg se nalazila i ninska općina sa selom Vrsi, poblizje je bio zadužen odvjetnik Petar Pinčić. Koncem zime, točnije 9. ožujka 1944., u Zemuniku je bilo formirano hrvatsko Župno oružništvo zapovjedništvo Zadar, a nešto poslije i Kotarsko oružničko zapovjedništvo s najbližim postajama u Ninu, Zemuniku, Poličniku, Ražancu i drugim većim ravnokotarskim mjestima. U proljeće i ljeto 1944., kada se nakon višemjesečnih borbi s partizanima bar donekle stabilizirala njemačko-ustaška vojna i civilna vlast, ustaše su u ovom kraju pokušale izvršiti veću mobilizaciju za popunu svojih vojnih jedinica.²⁶

Tom mobilizacijom, koja nije dala očekivane rezultate jer se većina naroda još ranije priklonila partizanskom antifašističkom pokretu odnosno NOP-u, bila je u svibnju 1944. zahvaćena i općina Nin. Ustaše su tada u Vrsima, koliko nam je poznato, uspjele unovačiti samo nekoliko mladih ljudi: Benu Radobuljca pok. Luke, Ivu Batovića pok. Krste, Dragu Predovana pok. Luke, Peru Predovana pok. Mijata, Josu Predovana pok. Šime Kovačinova i Šimu Papića pok. Ive. Neki su od njih privremeno ostali u ustašama, neki stalno u domobranima, a većina ih je vrlo brzo prešla na stranu partizana i nastavila borbu protiv Nijemaca do konačnog oslobođenja od fašizma i nacizma. Iz sadržaja pisma Šime Lukina²⁷ saznajemo da je pred ustaškom mobilizacijom pobjeglo u partizane samo iz Vrsi „10 drugova, te da oni izjavljuju da bi iz samih Vrsi došlo preko 100 ljudi da su se imali čime prevesti, a išao bi u vojsku sav narod ninske općine, ali mu je sada kasno. Ustaše mobiliziraju po čitavoj općini sve od 16. do 60. godine, tako da bi svi izbjegli da imaju kamo.“²⁸ Ustaše su nešto veći uspjeh u mobilizaciji imale u susjednim selima (Visočane, Ljubač, Poličnik, Suhovare), osobito u Ljupču, gdje je tridesetak Ljupčana pod vodstvom Ivana Perkovića Livog prihvatilo oružje i formiralo stalnu ustašku stražu u svom selu, ali kada je trebalo poći u akciju protiv partizana izvan sela, oni su to odbili.²⁹

Nakon provedene mobilizacije raspored ustaško-njemačkih snaga u zaleđu Zadra, osobito na području Nina, bio je sljedeći: u Petrčanima 150 Nijemaca, u Ninu 160 Nijemaca i 40 ustaša, u Privlaci 80 ustaša, u Poljicima 200 Nijemaca i 50 ustaša, u Ražancu 100 Nijemaca i 70 ustaša, u Poličniku 104 ustaše, u Murvici 60 ustaša, u Suhovarama 40 ustaša, u Ljupču 34 ustaše, te u Vinjercu i Slivnici 50 ustaša. U Vrsima nije bilo nikakve ustaško-njemačke postrojbe, iako su ustaške ophodnje povremeno navraćale u selo i pokušale provesti mobilizaciju.³⁰

²⁶ V. URANIJA, Nin u narodnooslobodilačkoj borbi, 251, 260; *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941. – 1945.*, knj. 9, dok. br. 199, na str. 691; A. MAŠTROVIĆ NINO, *Osnivanje, razvoj i borbe...*, 20.

²⁷ HAZD, KP, 304 – 2063, pis. Šime Lukina.

²⁸ Cit. prema knjizi: V. KOŽUL, *Zadarski partizanski odred ...*, 93.

²⁹ Podatke o Vršanima u ustašama i domobranima dali su autoru ovog rada 29. kolovoza 2004. sudionici tih događanja: P. Predovan Birbirov, F. Perinić Jakovčin i P. Vukić Grgin; M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu...*, 306, 307.

³⁰ V. KOŽUL, *Zadarski partizanski odred...*, 51.

VRŠANI U USTAŠAMA, DOMOBRANIMA I PARTIZANIMA

U ovom dijelu studije pokušat ćemo – na temelju već prikupljene i dobro proučene građe, stečenih spoznaja, literature i sjećanja još živih sudionika NOP-a – što potpunije i korektnije iznijeti popis Vršana u ustašama, domobranima i partizanima, a nastojat ćemo donijeti i popis svih poginulih boraca iz Vrsi u Drugome svjetskom ratu, kao i civilnih žrtava u ratu i neposredno nakon njega. Ako netko bude slučajno izostavljen, vjerujte da to nije učinjeno hotimice nego zbog pomanjkanja podataka i izvorne građe, a navedene liste uvijek se mogu lako nadopuniti. Bit će nam veoma drago ako i vi čitatelji tomu pridonese, naravno na temelju pouzdanih i provjerljivih podataka, a ne proizvoljnih ocjena, procjena i mišljenja.

Vršani u ustašama:

1. Miro Kapović Čobija pok. Mate, pristupio ustaškom pokretu za slobodnu i nezavisnu Hrvatsku početkom tridesetih godina (1932.), ostao u ustašama do kraja rata, a zatim emigrirao u Argentinu.
2. Stanko Maraš pok. Luke, priključio se ustaškom pokretu tridesetih godina (1933.), ostao u ustašama do kraja rata, a nakon rata zarobljen i osuđen na 10 godina robije koju izdržava u KPD u Lepoglavi.
3. Krste Vukić pok. Špira, pristupio ustaškom pokretu tridesetih godina (1933.), ostao u ustašama do kraja, poginuo u Hrvatskom Leskovcu sredinom 1943.
4. Mile Dukić pok. Ivana, Bisnov, priključio se ustašama 1941. i ostao s njima do kraja rata. U proljeće 1945. zarobljen je u okolici Zagreba i, nakon provjere identiteta u čemu sudjeluju i neki vrški komunisti, najvjerojatnije strijeljan bez suđenja.
5. Ive Predovan pok. Mijata Jevina, student bogoslovije u Šibeniku i Sarajevu, priključio se ustašama prvih dana rata, poginuo koncem 1944.
6. Bore Predovan pok. Ivana, Prljovanov, neko vrijeme navodno radio za UNS u Zagrebu, poginuo u borbi s partizanima u Lici krajem 1943. ili na početku 1944.
7. Marko Stojak pok. Blaža, najprije bio u partizanima, a krajem 1943. prelazi ustašama i postaje vozač, preživio kalvariju *Križnog puta* 1945., ostao živ i nakon rata emigrirao u Francusku, gdje je i umro 1972.
8. Grgo Vukić pok. Jose Špiridanova, najprije u ustašama, potkraj rata prelazi partizanima, a nakon rata emigrira u SAD.
9. Bene Radobuljac pok. Luke, Ročkov, silom unovačen od ustaša 1944., ubrzo prelazi partizanima i pogiba kod Karlobaga od ustaša u prosincu 1944.
10. Ive Batović pok. Krste, unovačen od ustaša, prešao partizanima i poginuo na Visu sredinom srpnja 1944.
11. Pere Predovan pok. Mijata Jevina, najprije bio u partizanima, zatim kratko u ustašama, a nakon toga opet u partizanima, poginuo kao zamjenik komandira čete koncem 1944. u Jasenicama pod Velebitom.

12. Drago Predovan pok. Luke, Lugarov, nasilno ga unovačile ustaše 1944., nakon čega ubrzo bježi i prelazi partizanima, a nakon rata ostaje na službi u JNA.³¹

Osim navedenih, u Lici blizu Gospića sredinom ljeta 1943., prije nego što su se uspjeli priključiti partizanima, na dan-dva bili su zarobljeni od ustaša pa odmah pušteni svojim kućama Branko Vukić pok. Andrije, Nado Rončević Ivanov, Janko Vukić pok. Andrije i Paško Vukić Grgin. Svi oni ubrzo su se priključili partizanima i ostali u NOP-u sve do kraja Drugoga svjetskog rata, u kojem su stekli visoke vojne činove i partizanska odličja. Vjerojatno je takvih slučajeva bilo još, ali nam nisu poznate.

Vršani u domobranima:

1. Šime Papić Ivanov, Mišičov, unovačen u domobrane 1944., u kojima ostaje do kraja rata 1945., a nakon rata neko vrijeme radi u Australiji, odakle se poslije umirovljenja vraća u domovinu.
2. Joso Predovan pok. Šime Kovačinova, unovačen u domobrane 1944. s kojima ostaje do kraja rata 1945., a nakon rata dugo živi i radi u luci u Rijeci.³²

Vršani u „crvenkapama“ ili Davidovoj bandi:

1. Jedini Vršanac u talijanskoj Antikomunističkoj dobrovoljačkoj miliciji (MVAC) odnosno „crvenkapama“ ili Davidovoj bandi, kako ju je narod zvao, čija je druga četa pod komandom Davida Tomassa imala sjedište u Novigradu, bio je Miro Predovan pok. Ivana, Prljovanov. On se nakon kapitulacije Kraljevine Italije najprije priključio ustašama, a zatim partizanima; ostao je živ i poslije rata sa suprugom i obitelji dugo živio u Brgulju na otoku Molatu.³³

Vršani u partizanima:

1. Ive Predovan pok. Šime, Lugarov, prvi vrški partizan, stupa u NOP nakon blagdana sv. Mihovila 1. listopada 1942., poginuo na Biokovu prije pada Italije 1943. kao borac Splitskoga partizanskog odreda.
2. Srećko Milić Tadijin, odlazi u partizane krajem 1942., u 2. brigadu VI. ličke divizije, zatim Prateću četu GŠ NOV-a i PO-a Hrvatske, a nakon oslobođenja Beograda 1944. stupa u Titovu gardu.
3. Pave Božić Stojanov, Kalebićov, pristupa NOP-u prije kapitulacije Italije, odlazi u PO Plavi Jadran, zatim u VI. ličku diviziju, teško ranjen na srijemskoj fronti 1944.

³¹ Podatke o Vršanima u ustašama, domobranima i „crvenkapama“ te poginulima u Vrsima, dali 29. VIII. 2004. sudionici događanja P. Predovan Birbirov, F. Perinić Jakovčin i P. Vukić Grgičov, str. 1–3.

³² *ISTO*, 2, 3.

³³ *ISTO*, 3.

4. Šime Vukić Josin, Jokićov, odlazi u partizane prije pada Italije, u PO Plavi Jadran, zatim u postrojbe VI. Ličke divizije, poginuo kao komesar čete negdje u brdima Bosne u prvoj polovici kolovoza 1944.
5. Ante Predovan pok. Krunoslava, Krunin, uključuje se u NOP prije kapitulacije Italije, odlazi u Liku, poginuo u studenom 1944. kod Knina kao borac VI. ličke divizije.
6. Andrija Jandre Perković Đikota (Đirmo-Silni) pok. Ante Čebana, odlazi u partizane prije pada Italije, u VI. ličku, a zatim XIX. dalmatinsku diviziju.
7. Pere Predovan pok. Mijata Jevina, pristupa NOP-u prije kapitulacije Italije, zarobljen od ustaša priključuje im se, a zatim opet bježi u partizane u PO Plavi Jadran i ZPO, poginuo u Jasenicama pod Velebitom u jesen 1944. kao zamjenik komandira čete.
8. Ive Božić Šejo, zvan i Komunist, Markov Markusnov, stupa u NOP prije pada Italije, najprije odlazi u PO Plavi Jadran, a zatim u 6. brigadu XIX. dalmatinske divizije, bio komandir čete, umirovljen u činu kapetana prve klase JNA.
9. Joso Predovan Zec, pok. Mijata Jevina, aktivno se uključuje u NOP prije kapitulacije Italije, nakon kapitulacije obavještajni je časnik pri Komandi mjesta Nin, poslije čega odlazi u ZPO i XIX. dalmatinsku diviziju, umirovljen u činu kapetana JNA.
10. Ljuba Predovan Zecka, rođena Maraš, odlazi u partizane prije pada Italije.
11. Srećko Predovan Matin, Bućin, odlazi u partizane prije kapitulacije Italije, u PO Plavi Jadran i ZPO, jedno vrijeme komandir pa komesar čete, odlikovan s više ratnih i mirmodopskih odlikovanja.
12. Paško Vukić Grgin, Grgićov, prije pada Italije uključuje se u NOP, u PO Plavi Jadran i ZPO, borac i časnik XIX. dalmatinske divizije, odlikovan brojnim ratnim i mirmodopskim odlikovanjima. Nakon rata dugogodišnji predsjednik SUBNOR-a Vrsi.
13. Stojan Predovan Tomin, Bebin, odlazi u partizane prije kapitulacije Italije.
14. Branko Vukić pok. Andrije, Jandrićov, prije pada Italije odlazi u Liku, VI. ličku diviziju, i kasnije postaje partizanski časnik, umirovljen kao kapetan JNA.
15. Janko Vukić pok. Andrije, Jandrićov, odlazi u partizane u Liku prije kapitulacije Italije, VI. ličku diviziju, i postaje partizanski časnik, umirovljen u činu majora JNA.
16. Nado Rončević Ivanov, prije pada Italije odlazi u Liku, u VI. ličku diviziju, i postaje komandir voda, a kasnije rezervni časnik JNA.
17. Janko Vukić Ivanov, Vocin, odlazi u partizane prije kapitulacije Italije.
18. Stojan Rončević Mijatov, odlazi u partizane prije pada Italije, teško ranjen, ratni vojni invalid, ostao bez noge.
19. Stojan Vukić Antin, Mišin, odlazi u partizane prije pada Italije.
20. Josip Dukić Jure Ivanov, otišao u partizane prije kapitulacije Italije, postao partizanski časnik, umirovljen u činu potpukovnika JNA.
21. Marijan Utković Josin, Bukalov, odlazi u partizane prije pada Italije i postaje dočasnik.
22. Ive Radobuljac Tomin, Tomiše Krnjinog, odlazi u partizane prije kapitulacije Italije, poginuo nedaleko od Rijeke u Istri u prvoj polovici svibnja 1945.

23. Kažo Vukić Šiljac, odlazi u partizane prije pada Italije, poginuo od nagazne mine kod Zagreba 1945.³⁴
24. Ive Batović Krstin, najprije u ustašama, a zatim prelazi partizanima, ZPO, 11. brigada, XXVI. dalmatinska divizija, teško ranjen umire sredinom srpnja 1944. na Visu.
25. Mijat Božić Antin, Kalebićov, sredinom kolovoza 1944. stupa u NOP, u III. POS.
26. Frane Božić Antin, Kalebićov, mobiliziran 20. X. 1944., XIX. dalmatinska divizija.
27. Jerolim Božić Andrijin, Gagrčin, mobiliziran 20. X. 1944., četa za vezu 6. brigade XIX. dalmatinske divizije.
28. Jandre Božić Krstin, Krlanov, odlazi u partizane krajem 1943., dočasnik JNA.
29. Šime Božić Vule Matin, u rujnu 1943. odlazi u partizane, u PO Plavi Jadran, a kasnije u 2. brigadu XIX. dalmatinske divizije, i postaje partizanski časnik. Nakon rata umirovljen u činu majora JNA.
30. Stanko Božić Martin Markov, Markusnov, mobiliziran u listopadu 1944.
31. Šime Božić Šimica, Martinov, odlazi u partizane u veljači 1944., u XIX. dalmatinsku diviziju.
32. Ive Božić Božin, zvan Stinj ili Bruštulin, u studenom 1943. odlazi u partizane, u PO Plavi Jadran.
33. Mile Božić Jandrin, sredinom kolovoza 1944. odlazi u partizane, u III. POS.
34. Dane Božić Ivanov, sredinom rujna 1943. stupa u NOB, u PO Plavi Jadran, zatim u 1. brigadu VI. ličke divizije, poginuo kod Travnika 1944.
35. Ante Božić Markov, sredinom listopada 1943. odlazi u partizane, u 5. brigadu XIX. dalmatinske divizije; po jednom izvoru poginuo na Katarini kod Rijeke, a po drugom u Istri početkom svibnja 1945.
36. Frane Bukva Antin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo u borbama oko Senja krajem travnja 1944.
37. Ive Bukva Antin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo na Katarini kod Rijeke početkom svibnja 1945.
38. Joso Bukva Jurin, mobiliziran u listopadu 1944. u 6. brigadu XIX. dalmatinske divizije, više puta ranjen.
39. Šime Batović Antin, mobiliziran u listopadu 1944. u ZPO pa 6. brigadu XIX. dalmatinske divizije.
40. Joso Božić Kadet Matin, mobiliziran u listopadu 1944., XIX. dalmatinska divizija.
41. Ive Čošić Ban Jerkov, sredinom rujna 1943. stupio u NOB-u, PO Plavi Jadran, 1. brigada, VI. lička divizija, komesar-poručnik, umirovljen u činu potpukovnika JNA.
42. Slavko Čošić Jerkov, stupio u NOB-u koncem listopada 1943., PO Plavi Jadran, ZPO, XIX. dalmatinska divizija, kurir.

³⁴ Podatke o Vršanima, koji su otišli u partizane prije kapitulacije Italije 8. IX. 1943., dao P. Vukić iz svoje obiteljske arhive 19. lipnja 2005., sudionik rata i dugogodišnji poslijeratni predsjednik SUBNOR-a Vrsi; Vidi i njegove pribilješke o poginulima u NOV-u, vođene u posebnoj bilježnici o SUBNOR-u Vrsi, na stranici 189.

43. Miro Čošić Andrijin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo na Katarini kod Rijeke početkom svibnja 1945.
44. Joso Čošić Andrijin, mobiliziran u listopadu 1944., XIX. dalmatinska divizija.
45. Stojan Čošić Perin, odlazi u partizane krajem 1943., ZPO, XIX. dalmatinska divizija, komesar-poručnik čete, umirovljen u činu majora JNA.
46. Joso Čošić Bepić Šimin, odlazi u partizane u jesen 1943., ZPO, XIX. dalmatinska divizija, komesar čete, umirovljen u činu majora JNA.
47. Joso Deša Šimin, u rujnu 1943. odlazi u partizane, PO Plavi Jadran, VI. lička divizija, vodnik.
48. Stojan Diklić Dika Josin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
49. Krste Diklić Kičo Josin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
50. Marijan Dukić Mijatov, sredinom listopada 1943. odlazi u partizane, PO Plavi Jadran, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
51. Nikola Dukić Ivanov, mobiliziran u listopadu 1944., 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
52. Miro Dukić Busurić Ivanov, mobiliziran 20. X. 1944., Radna brigada u Zadru.
53. Pere Dukić Perica Ivanov, sredinom kolovoza 1944. odlazi u partizane, III. POS.
54. Joso Dukić Ivanov, stupa u NOB-u krajem 1943., u ratu postaje partizanski časnik, umirovljen u činu potpukovnika JNA.
55. Šime Dukić Mirov, mobiliziran u listopadu 1944.
56. Jandre Dukić Antin, mobiliziran 20. X. 1944.
57. Mate Jordan Šimin, mobiliziran u listopadu 1944.
58. Joso Jordan Šimin, mobiliziran 20. X. 1944.
59. Frane Jordan Ivanov, u listopadu 1943. odlazi u partizane, PO Plavi Jadran, ZPO, 5. brigada XIX. dalmatinske divizije.
60. Krste Jordan Kijo, Markov, u srpnju 1944. odlazi u NOB-u, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija, bolničar.
61. Šime Kapović Kapo, Matin, mobiliziran 20. X. 1944., 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
62. Ive Komnenović Buvić, Antin, mobiliziran 20. X. 1944., XIX. dalmatinska divizija.
63. Frane Lilić Šimin, mobiliziran u listopadu 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
64. Pere Lilić Šimin, mobiliziran u listopadu 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
65. Andrija Maraš Jakovljević, sredinom listopada 1943. stupio u NOV, 1. četa, 3. bataljun, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo kod sela Lucića krajem travnja 1945.
66. Stojan Maraš Antin, stupio u NOB sredinom rujna 1943., ZPO, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
67. Janko Maraš Janjac Antin, Nađov, sredinom rujna 1943. odlazi u partizane, PO Plavi Jadran, 1. bataljun, 1. brigada, VI. lička divizija, poginuo kod Klekovca na Romaniji u prvoj polovici kolovoza 1944.

68. Frane Maraš Grgin, Grgečov, mobiliziran 20. X. 1944., XIX. dalmatinska divizija.
69. Srećko Maraš Šimin, sredinom rujna 1943. otišao u partizane, PO Plavi Jadran, ZPO, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
70. Slave Maraš Tomin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
71. Stojan Maraš Vajdan Tomin, mobiliziran u listopadu 1944., Radnički bataljun u Zadru.
72. Krste Maraš Grgin, Grgelin, mobiliziran u listopadu 1944., Radni bataljun u Zadru.
73. Bože Maraš Grgin, Grgelin, mobiliziran u listopadu 1944., 3. bataljun, 1. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
74. Šime Maraš Grgin, Grgelin, mobiliziran u listopadu 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
75. Ante Maraš Josin, mobiliziran 20. X. 1944., ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
76. Frane Maraš, Josin, sredinom listopada 1943. odlazi u partizane, ZPO, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
77. Frane Maraš Pavin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
78. Jandre Maraš Šiškonja Ivanov, sredinom listopada 1943. odlazi u partizane, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
79. Krešo Maraš Lele Ivanov, mobiliziran početkom studenoga 1944., Radnički bataljun u Zadru.
80. Ante Maraš Kogo Ivanov, mobiliziran početkom studenoga 1944., Radnički bataljun u Zadru.
81. Stanko Maraš Šimin, Burzinov, mobiliziran 20. X. 1944., ZPO, 5. brigada XIX. dalmatinska divizija, ranjen u lijevo rame, vojni invalid.
82. Marija Maraš Josina, stupila u NOB 1943., bolničarka.
83. Marija Delgato-Maraš, Korčulanka, supruga Stojana Maraša, stupila u NOB 1943., 1. brigada, 6. Lička divizija, bolničarka.
84. Marko Matuslović Matulić, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
85. Dušan Milutin Stipanov, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
86. Vinko Milutin Markov, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
87. Stanko Milutin Markov, sredinom rujna 1943. otišao u partizane, PO Plavi Jadran, zatim III. POS.
88. Mitar Milutin Markov, stupio u NOB sredinom studenoga 1943.
89. Ive Milutin Klotija Josin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
90. Slavko Milutin Matin, bio u partizanima, podatci nepoznati.
91. Ante Milutin Matin, sudjelovao u NOP-u, podatci nepoznati.
92. Pere Milutin Matin, bio u NOB, podatci također nepoznati.

93. Marijan Milutin Ivanov, Kekov, sredinom rujna 1943. otišao u partizane, PO Plavi Jadran, ZPO, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija, komandir čete, poslije rata služio i u JRM, umirovljen u činu majora.
94. Frane Milutin Ivanov, Kekov, stupio u NOB sredino listopada 1943., PO Plavi Jadran, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
95. Mile Milutin Ivanov, Kekov, krajem listopada 1943. otišao u partizane, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
96. Nikola Milutin Dujin, sudjelovao u NOP-u, podatci nepoznati.
97. Miro Milić Jorsan Josin, otišao u partizane sredinom listopada 1943.
98. Mate Milić Josin, stupio u NOB-u krajem 1943., nakon rata služio kao časnik u JRM.
99. Dane Milić Božin, krajem listopada 1943. odlazi u partizane, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
100. Drago Milić Andrijin, sredinom rujna 1943. odlazi u partizane, PO Plavi Jadran, Mornarički odred Ražanac – Nin (služi kratko kao mornar na motornoj splavi), ZPO, XIX. dalmatinska divizija.
101. Ante Milić Andrijin, tajnik NOO-a Vrsi, stupa u NOB-u krajem 1943., ZPO, teško bolestan umire neposredno nakon rata od ratnih posljedica.
102. Joso Milić Kičmalj, Kite, Ivanov, mobiliziran 20. X. 1944., 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
103. Nikola Modrić Ivanov, mobiliziran 20. X. 1944., 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo kod sela Kikanica – Žuta Lokva u drugoj polovici travnja 1945.
104. Joso Modrić Bugar Josin, krajem 1943. stupio u NOR, ZPO, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija, komesar čete, umirovljen u činu majora JNA.
105. Ante Modrić Josin, mobiliziran 20. X. 1944., 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
106. Stojan Mrdelja Ivanov, Turonjov, bio član prvog NOO-a Vrsi krajem 1942., sredinom listopada 1943. stupa u NOR, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
107. Krstina Mrdelja Josina, odlazi u partizane krajem 1943., ZPO, 6. brigada XIX. dalmatinska divizija, bolničarka.
108. Ive Mrkela Jandrin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
109. Andrija Mrkela Jandre Matin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, bolničar, kasnije samouk seoski ortodont.
110. Ive Nemarić Franin, Burkov, sredinom listopada 1943. stupio u NOB, PO Plavi Jadran, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, Titova garda.
111. Andrija Nemarić Čoko Antin, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. divizija.
112. Ive Perinić Pendulać Josin, sredinom rujna 1943. odlazi u partizane, ZPO, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija, aktivni časnik, umirovljen u činu potpukovnika JNA.
113. Frane Perinić Kolunelo Ivanov i Jakovčin, stupio u NOB sredinom listopada 1943., PO Plavi Jadran, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, kurir vezist.
114. Rajko Perinić Šimin, Garin, u kolovozu 1944. otišao u partizane, ZPO, III. POS.
115. Stanko Perinić Šimin, Garin, otišao u partizane u kolovozu 1944., ZPO, III. POS.

116. Stanko Nikica Perinić Jakovljević, Čvrčkov, sredinom listopada 1943. stupa u NOB, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
117. Joso Perinić Jere Jakovljević, Čvrčkov, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
118. Kata Perinić, supruga Marka-Vinka Čvrčkovića, rodom iz Like, sredinom rujna 1943. stupila u NOR, PO Plavi Jadran, 1. brigada, VI. lička divizija, bolničarka.
119. Stanko Perinić Stanarić Vjekoslavov, krajem listopada 1943. odlazi u partizane, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
120. Mate Perinić Cmatonjak Matin, početkom studenoga 1943. stupio u NOB, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
121. Frane Perinić Josin, mobiliziran 20. X. 1944., ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
122. Marijan Perinić Antin, Gašparinov, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
123. Joso Perinić Jojo Krstin i Đikin, početkom kolovoza 1944. stupio u NOR, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
124. Ive Perinić Krstin i Đikin, mobiliziran u studenom 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, dočasnik, umirovljen kao zastavnik JNA.
125. Marko Vinko Perinić Jakovljević, Čvrčkov, sredinom rujna 1943. stupio u NOR, intendat bataljuna Velebit, 3. brigada, VI. lička divizija, poginuo kod Drvara krajem svibnja 1944.
126. Ante Perinić Božin, Bockov, mobiliziran 20. X. 1944., 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo kod sela Pađene-Očestvo početkom veljače 1944.
127. Dane Perinić Božin, Kopin, 20. X. 1944. mobiliziran u NOV, 2. četa, 1. bataljun, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo na koti 514 kod Jelenja krajem travnja 1945.
128. Nikola Perić Nikolca, mobiliziran 20. X. 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
129. Krste Papić Ivanov, mobiliziran 20. X. 1944., 2. četa, 2. bataljun, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo na koti 982 ili 1000-Brlag početkom travnja (7. IV.) 1945.
130. Ivica Papić Ivanov, mobiliziran 20. X. 1944., 3. bataljun, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo na koti 574 kod Lucića krajem travnja (27. IV.) 1945.
131. Ive Papić Laća Josin, krajem listopada 1943. stupio u NOB, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
132. Stanko Papić Šušur Tomin, mobiliziran 20. X. 1944., 5. brigada, 19. dalmatinska divizija.
133. Miro Papić, Ivanov, mobiliziran 20. X. 1944., XIX. dalmatinska divizija.
134. Marica Papić Tomina, sredinom rujna 1943. stupila u NOR, PO Plavi Jadran, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, bolničarka.
135. Andrija Papić Gute Božin, u ožujku 1944. odlazi u partizane, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija, bolničar.
136. Ive Papić Božin, mobiliziran 20. X. 1944., 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
137. Pere Papić Ivanov, Mišićov, u listopadu 1944. stupio u NOR, 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.

138. Marko Perković Ivanov, mobiliziran u listopadu 1944., 5. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
139. Nikola Perković Tomin, 20. X. 1944. mobiliziran u NOV, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo kod Ervenika sredinom studenoga 1944.
140. Ante Perković Šimin, Binbov, 20. X. 1943. stupio u NOV, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija, poginuo u ožujku 1944.
141. Nikola Pilato Matin, sredinom rujna 1943. stupio u NOB, PO Plavi Jadran, VI. lička divizija, poginuo kod Lipovca u Srijemu početkom travnja 1945.
142. Jandre Pilato Matin, sredinom rujna 1943. odlazi u partizane, PO Plavi Jadran, ZPO, 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
143. Bože Predovan Ivanov, Bebin, sredinom rujna 1943. stupio u NOV, PO Plavi Jadran, 1. brigada, VI. lička divizija, poginuo na srijemskoj fronti u proljeće 1945.
144. Karlo Predovan Kuzmanov, Buterov, sredinom rujna 1943. stupa u NOV, PO Plavi Jadran, 1. brigada, VI. lička divizija, poginuo kod sela Batrovca na srijemskoj fronti u proljeće 1945.
145. Jandre Predovan Musa Josipov, mobiliziran u listopadu 1944., 6. brigada, XIX. dalmatinska divizija.
146. Ante Predovan Josipov, politički komesar Komande mjesta Nin odmah nakon kapitulacije Italije, do kraja 1943. odlazi u partizane, XIX. dalmatinska divizija, zbog bolesti rano umirovljen u činu kapetana JNA.
147. Krste Predovan Josipov, stupa u NOB sredinom rujna 1943., PO Plavi Jadran, 1. brigada, VI. lička divizija, umirovljen kao kapetana prve klase JNA.
148. Rafe Predovan Mijata Jevina, stupio u NOR krajem 1943.
149. Miro Predovan Mijata Jevina, mobiliziran u listopadu 1944.
150. Frane Predovan Mijata Jevina, mobiliziran u listopadu 1944.
151. Pave Predovan Šimin, Gorčov, u jesen 1943. otišao u partizane, komandir voda, pa partizanski časnik, umirovljen u činu majora JNA.
152. Milan Predovan Krstin, mobiliziran u listopadu 1944.
153. Joso Predovan Josica Antin, Gobov, mobiliziran u listopadu 1944.
154. Janko Predovan Jalan Matin, Bućin, stupio u NOB krajem 1943.
155. Pere Predovan Ivanov, Birbirov, član NOO-a Vrsi, stupio u NOR krajem 1943.
156. Tome Predovan Tomiša Grgin, stupio u NOB 1944.
157. Mile Predovan Čato Grgin, stupio u NOR krajem 1943.
158. Ive Predovan Šljujo Jakovljević, stupio u NOB 1944.
159. Slavko Predovan Slavić Kuzmanov, Buterov, mobiliziran u listopadu 1944.
160. Mate Predovan Antin, Zelin, odlazi u partizane krajem 1943.
161. Rafe Predovan Šimin, stupa u NOR krajem 1943.
162. Rajko Predovan Danin, Dakin, stupa u NOB krajem 1943.
163. Mile Predovan Danin, Dakin, mobiliziran u partizane u listopadu 1944.
164. Drago Predovan Lukin, ubrzo nakon prisilne mobilizacije u ustaše 1944. prelazi u partizane i ostaje s njima.

165. Grgo Radović Šimin, mobiliziran u NOR u listopadu 1944.
166. Ive Radović Grgin, stupio u NOB krajem 1943.
167. Mile Radović Grgin, stupio u NOR krajem 1943.
168. Bene Radobuljac Lukin, Ročkov, u svibnju 1944. mobiliziran u ustaše, početkom srpnja (7. VII.) iste godine bježi u partizane, 1. četa, 1. bataljun, III. POS, zarobljen na Pagu od ustaša i strijeljan kod Karlobaga početkom prosinca (4. XII.) 1944.
169. Mate Radobuljac Lukin, Ročkov, mobiliziran u partizane u listopadu 1944.
170. Vicko Radobuljac Lukin, mobiliziran u NOB 1944.
171. Šime Radobuljac Lukin, mobiliziran u NOR u listopadu 1944.
172. Frane Rončević Lape Ivanov, mobiliziran u partizane 1944.
173. Pere Rončević Perun Mijatov, mobiliziran u listopadu 1944.
174. Stojan Stošić Šimin, otišao u partizane krajem 1943.
175. Nikola Stojak Antin, 1943. stupa u NOB, komandir čete.
176. Stojan Stojak Antin, mobiliziran u partizane u listopadu 1944.
177. Pere Stojak Antin, stupio u NOR krajem 1943.
178. Marko Stojak Josin, stupio u NOB krajem 1943.
179. Mate Tresoglavić Matin, mobiliziran u partizane u listopadu 1944.
180. Joso Urović, mobiliziran u listopadu 1944.
181. Rafe Utković Ivanov, sredinom rujna 1943. stupio u NOR, PO Plavi Jadran, poginuo do kraja 1943., ali ne znamo kada i gdje.
182. Miro Utković Mirac Josin, Bukalov, mobiliziran u partizane u listopadu 1944.
183. Bože Utković Josin, Bukalov, stupio u NOB krajem 1943.
184. Krste Utković Klište Josin, Bukalov, mobiliziran u partizane 1944.
185. Adam Utković Josin, Bukalov, stupio u NOR krajem 1943.
186. Miro Vukić Antin, Mišin, mobiliziran 20. X. 1944., XIX. dalmatinska divizija, poginuo na Katarini kod Rijeke početkom svibnja 1945.
187. Kažo Vukić Rudin, Ruškov, sredinom listopada 1943. odlazi u partizane, PO Plavi Jadran, VI. lička divizija, poginuo od nagazne mine kod Zagreba 1945.
188. Joso Vukić Antin, Mišin, sredinom rujna 1943. odlazi u partizane, postaje komandant bataljuna, navodno je izvršio samoubojstvo ili su ga strijeljali partizana 1944. kada mu se dio bataljuna povukao s položaja koji nije mogao dalje držati.
189. Ante Vukić Antaro Josin, Špiridanov, stupio u NOB krajem 1943.
190. Šime Vukić Šimaro Matin, mobiliziran u partizane 1944.
191. Mate Vukić Matin, mobiliziran u listopadu 1944.
192. Stojan Vukić Čičko Josin, Špiridanov, mobiliziran 1944.
193. Rajko Vukić Josin, Špiridanov, stupio u NOB krajem 1943.
194. Ivan Vukić Matin, stupio u NOR krajem 1943.
195. Mijat Vukić Ivanov, Ćumbalin, mobiliziran u partizane 1944.
196. Ive Vukić Ivanov, Ćumbalin, mobiliziran 1944.
197. Martin Vukić Ivanov, Ćumbalin, u jesen 1943. otišao u partizane, 1. bataljun, 1. brigada, VI. lička divizija.

198. Ivan Vukić Antin, Mišin, stupio u NOB 1944.
199. Joso Vukić Bikarić Ivanov, Vocin, mobiliziran u partizane u listopadu 1944.
200. Frane Vukić Ivanov, Vocin, stupio u NOB krajem 1943.
201. Ivan Vukić Ćiro Grgin, Grgičov, mobiliziran u partizane u listopadu 1944.
202. Frane Vukić pok. Andrije, Jandrićov, mobiliziran 20. X. 1944.
203. Bore Vukić Boriša pok. Andrije, Jandrićov, mobiliziran 20. X. 1944.
204. Krste Vukić Cvile Josin, Jokićov, mobiliziran u partizane 20. X. 1944.
205. Wilson Velčić Krstin, stupio u NOB krajem 1943.
206. Joso Velčić Jotala, Nikolin, krajem 1943. stupio u NOR, III. POS.
207. Ive Zupčić Ivanov, Kaljčov, krajem 1943. odlazi u partizane, komandir voda, umirovljen u činu kapetana prve klase JNA.³⁵

Vršani poginuli u ustašama:

1. Krste Vukić Špirov, ustaški časnik, poginuo u Hrvatskom Leskovcu sredinom 1943.
2. Mile Dukić Ivanov, Bisnov, zarobljen u okolici Zagreba i strijeljan nakon rata 1945.
3. Ive Predovan pok. Mijata Jevina, student teologije, poginuo negdje u sjeveroistočnoj Hrvatskoj sredinom 1944.
4. Bore Predovan pok. Ivana, Prljovanov, poginuo u Lici krajem 1943. ili na samom početku 1944., a možda završio i u Golubinki, ne znamo točno.

Vršani poginuli u partizanima:

1. Ive Batović Krstin, poginuo sredinom srpnja 1944. na Visu.
2. Dane Božić Ivanov, poginuo kod Travnika 1944.
3. Ante Božić Markov, poginuo po jednom izvoru na Katarini kod Rijeke početkom svibnja 1945., a po drugom u Istri 1945.
4. Frane Bukva Antin, poginuo kod Senja krajem travnja (24. IV.) 1945.
5. Ive Bukva Antin, poginuo na Katarini kod Rijeke početkom svibnja 1945.
6. Miro Ćošić Andrijin, poginuo na Katarini kod Rijeke početkom svibnja 1945.
7. Janko Maroš Antin, Nađov, poginuo kod sela Klekovac-Orehovica u kolovozu (9. VIII.) 1944.
8. Marko Vinko Perinić Jakovljević, Čvrčkov, poginuo u borbama kod Drvara krajem svibnja (25. V.) 1944.
9. Ante Perinić Božin, Bockov, poginuo kod sela Pađene-Očestvo početkom veljače (2. II.) 1944.
10. Dane Perinić Božin, Kopin, poginuo na koti 514 kod Jelenje krajem travnja (27. IV.) 1945.

³⁵ I. ĆOŠIĆ BAN, Vrsi u ratu i revoluciji 1941. – 1945., rukopis, 76–86, čuva se u Obiteljskoj arhivi; P. VUKIĆ (Obiteljska arhiva), SUBNOR – Vrsi, posebna bilježnica s popisom članova boračke organizacije i poginulih Vršana, 181–185.

11. Nikola Perković Tomin, poginuo kod Ervenika nedaleko od Knina sredinom studenoga (17. XI.) 1944.
12. Ante Perković Šimin, Bimbov, poginuo sredinom ožujka 1944., ali ne znamo točno gdje.
13. Nikola Pilato Matin, poginuo kod Lipovca na srijemskoj fronti početkom travnja (6. IV.) 1945.
14. Ive Predovan Šimin, Lugarov, prvi partizan iz Vrsi, poginuo na Biokovu sredinom 1943. u borbi s Talijanima.
15. Pere Predovan Mijata Jevina, poginuo u Jasenicama pod Velebitom početkom jeseni 1944.
16. Ante Predovan Krunoslavov, Krunin, poginuo kod Knina u studenom 1944.
17. Bože Predovan Ivanov, Bebin, poginuo na srijemskoj fronti u proljeće 1945.
18. Karlo Predovan Kuzmanov, Buterov, poginuo kod Batrovca na srijemskoj fronti u proljeće 1945.
19. Ive Radobuljac Tomin, Tomišin, poginuo nedaleko od Rijeke u Istri u prvoj polovici svibnja (8. V.) 1945.
20. Bene Radobuljac Lukin, Ročkov, strijeljan od ustaša kod Karlobaga početkom prosinca (4. XII.) 1944.
21. Andrija Maraš Jakovljević, poginuo kod sela Lucića krajem travnja (30. IV.) 1945.
22. Nikola Modrić Ivanov, poginuo kod sela Kikanica – Žuta Lokva u drugoj polovici travnja (20. IV.) 1945.
23. Rafe Utković Ivanov, poginuo 1943.
24. Ivica Papić Ivanov, poginuo na koti 574 kod Trnavica krajem travnja (27. IV.) 1945.
25. Krste Papić Ivanov, poginuo na koti 982 (ili 1000) Brlog kod Otočca, početkom travnja (7. IV.) 1945.
26. Šime Vukić Josin, Jokićov, poginuo u Bosni u prvoj polovici kolovoza (9. VIII.) 1944., ali ne znamo točno gdje.
27. Kažo Vukić Rudin, Ruškov, poginuo od nagazne mine kod Zagreba u svibnju 1945.
28. Miro Vukić Antin, Mišin, poginuo na Katarini kod Rijeke početkom svibnja 1945.
29. Joso Vukić Antin, Mišin, komandant bataljuna, navodno je izvršio samoubojstvo ili strijeljan za kaznu od strane partizana 1944. kada mu se dio bataljuna povukao s položaje kojeg nije mogao dalje braniti.³⁶

³⁶ I. ČOŠIĆ BAN (Obiteljska arhiva), Vrsi u ratu i revoluciji 1941. – 1945., radnja u rukopisu, 87–89; P. VUKIĆ, SUBNOR – Vrsi, posebna bilježnica s popisom članova boračke organizacije, 189, 190.

Vršani civilne žrtve rata i poraća:

1. Marija Božić pok. Jose Kovača, poginula od mitraljiranja iz zrakoplova 1944.
2. Krste Perković pok. Ante, ranjen od mitraljiranja iz zrakoplova i treći dan nakon toga umro od zadobivenih rana 1944.
3. Krše Maraš pok. Pave, ubili ga kod Vurnaže terenci i vrški skojevci u ljeto 1943.
4. Milan Božić pok. Jakova, glavar sela, ubili ga 11. studenoga 1942. u njegovoj kući partizani terenci.
5. Ljuba Božić, supruga Milana Božića, ubili je 11. studenoga 1942. u kući partizani.
6. Ive Božić Bećar pok. Jakova, ubili ga 11. studenoga 1942. partizani terenci.
7. Miro Maraš pok. Luke, poginuo od savezničkog bombardiranja u Zadra krajem 1943.
8. Marijan Vukić pok. Jakova, Šoraća, poginuo sa suprugom Danicom i dvoje malodobne djece od savezničkog bombardiranja u Zadru krajem 1943.
9. Danica Vukić, supruga Marijana Vukića, poginula sa suprugom i djecom od savezničkog bombardiranja u Zadra krajem 1943.
10. Čiro Papić pok. Jandre, poginuo u Sičovinama od mine krajem 1944.
11. Šime Dukić pok. Mijata, poginuo od mine u Sičovinama krajem 1944.
12. Branko Milutin pok. Frane, poginuo od mine u Sičovinama krajem 1944.
13. Marko Velčić pok. Ivana, strijeljali ga za odmazdu talijanski fašisti u Poličniku 4. srpnja 1943.
14. Josip Vukić pok. Pere Mišinog, poginuo 1951. od bombe kojom se kao dijete igrao.
15. Ante Vukić pok. Pere Mišinog, poginuo 1951. od bombe kojom se kao dijete igrao.
16. Mile Pilato pok. Mate, poginuo od mine 1944.
17. Joso Jordan Antin, razbolio se u partizanima i umro od zadobivene bolesti neposredno nakon rata 1945.
18. Ante Milić pok. Andrije, Jandrije, teško se razbolio u partizanima i umro od posljedica bolesti nakon rata 1946.
19. Jerolim Perković Josin, poginuo od mine zajedno s dvoje djece krajem 1944.³⁷

³⁷ I. ČOŠIĆ BAN (Obiteljska arhiva), Vrsi u ratu i revoluciji 1941. – 1945., radnja u rukopisu, 90; Podatke o Vršanima u ustašama, domobranima, „crvenkapama“ te poginulima i civilnim žrtvama rata i poraća dali u Vrsima, 29. VIII. 2004. sudionici NOP-a P. Predovan Birbirov, F. Perinić Jakovčini i P. Vukić Grgićov, 3–5.

OSLOBOĐENJE OD FAŠISTIČKO-NACISTIČKE OKUPACIJE I KOMUNISTIČKA DIKTATURA

Iskrčavanje zapadnih saveznika u Normandiju u ljeto 1944. i brz prodor sovjetske Crvene armije, njezino približavanje i dolazak na Balkan, a posebice ulazak u Bugarsku, Rumunjsku i Mađarsku, doveli su do pregrupiranja njemačkih snaga zbog opasnosti od njihova mogućeg odsijecanja i nemogućnosti izvlačenja s jugoistoka tog poluotoka. To je omogućilo VIII. korpusu NOV-a, koji su činile IX., XIX., XX. i XXVI. dalmatinska divizija i PO-i na teritoriju Dalmacije, da u rujnu 1944. krene u konačno oslobođenje Dalmacije i cijele istočne jadranske obale od fašističko-nacističke okupacije. Uz pomoć XX. i XXVI. divizije ključnu ulogu u oslobađanju sjeverne Dalmacije odigrala je XIX. dalmatinska divizija, a u oslobađanju grada Zadra i njegova kopnenog zaleđa, osobito ražanačkog i vrško-ninskog kraja, glavnu ulogu imao je ZPO, koji je već duže vrijeme djelovao na sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara.³⁸

U rujnu 1944., kada su akcije za oslobođenje sjeverne Dalmacije započele, taj odred imao je oko 300 boraca, koji su uglavnom bili iz ovoga kraja. Komandant ZPO-a bio je tada Dane Potrebić Danja, a politički komesar Dane Berović. Odred je u svom sastavu imao dva bataljuna, a svaki od njih imao je po dvije čete, te još po jednu Prištapsku i Prateću čet. Komandant Prvog bataljuna bio je Šime Miočić Mimina, a komesar Vinko Kožul; dok je komandant Drugog bataljuna bio Joso Kaštela, a komesar Marko Buljat. Komandir Prve čete Prvog bataljuna bio je Ive Bokara, a komesar Krste Zurak, dok je komandir Druge čete bio Mate Matas, a komesar Srećko Predovan iz Vrsi. Komandir Prve čete Drugog bataljuna bio je Jovo Jokić, a komesar Mile Poljak, dok je komandir Druge čete istog bataljuna bio Roko Oštrić, a komesar Mate Žagar. Komandir Prištapske čete bio je Bene Potočnjak, a komesar Frane Glavan, dok je komandir Prateće čete bio Vjekoslav Glavan, a komesar Joso Trošelj. Nakon oslobođenja Ražanca 23. rujna 1944., jedinice ZPO-a su „*postupno ali sve sigurnije prodirale prema Zadru, oslobađale pojedina mjesta i likvidirale neprijateljska uporišta. Štab odreda se, u ovisnosti o napredovanju svojih jedinica, premještao prema jugu Ravnih kotara. Najprije je imao sjedište u Starigradu, pa se premjestio u Vinjerac, zatim redom u mjesta: Slivnica, Posedarje, Jovići, Radovin, Poličnik i napokon u Zadar-Bokanjac.*“³⁹

Početak listopada 1944. njemačke snage počele su se postupno povlačiti prema Zadru, a već 12. listopada dobile su upute od Komande 264. njemačke divizije za evakuaciju ljudstva i opreme iz Zadra i okolnih mjesta. Evakuacija je morala ići zaobilaznim putem u pravcu Biograda, Šibenika, Drniša i Knina, jer se Benkovac nalazio u partizanskim rukama, a morskim putem u pravcu Karlobaga, Senja i Rijeke. Tako je sredinom listopada 1944. započelo povlačenje njemačkih postrojbi iz zadarsko-ninskog kraja, dok su jedinice ZPO-a vršile sve veći pritisak prema Zadru. Njemačko povlačenje topova i ljudstva iz garnizona u

³⁸ S. KVESIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, drugo dopunjeno i prerađeno izdanje, IHRP – Split, 1979., 704–708, 781; D. GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska...*, 163–166. i d.

³⁹ V. KOŽUL, *Zadarski partizanski odred...*, 103, 104.

Ninu, Ninskim Stanovima, Žravi, Brdarićima, Petrčanima i Privlaci, što je bilo presudno za oslobođenje ninskoga kraja, potrajalo je sve do 28. i 29. listopada, kada su se Nijemci pripremali za definitivno napuštanje Zadra. Zadnje njemačke postrojbe napustile su Zadar u zoru 31. listopada 1944., rušeći i minirajući ono što je preostalo od toga napaćenog grada. Tog dana ušle su u porušeni grad, bez ikakve borbe, jedinice ZPO-a i zarobile nešto uplašanih talijanskih vojnika. Tako je Zadar nakon dužeg vremena stvarno bio priključen matici zemlji Hrvatskoj.⁴⁰

Prije nego što su započele borbe za konačno oslobađanje Dalmacije, NOO općine Nin nalazio se u prvoj polovici srpnja 1944. na otoku Molatu. Tada je za njegova predsjednika KK KPH Biograd postavio Rafaela Božića, rodom iz Vrsi, koji se nešto prije vratio iz logora u Italiji. Evo što je o svemu tome, a posebice o povlačenju Nijemaca iz ninskog kraja te oslobođenju Nina i Vrsi, zapisao sam Božić nakon rata.

„NOO Općine Nin bio je na Molatu i prilično se začahurio. U početku jula 1944. godine, odlukom Kot. komiteta Biograd upućen je za predsjednika općine drug Božić Rafael. S njim je pošao član Kot. komiteta i NOO drug Vice Barbaroša. Tako je dana 12. održan sastanak NOO općine Nin na kojem je drug R. Božić postao predsjednik općine, a drug Marko Zubčić tajnik. Sutradan je većina drugova iz NOO pošla na teren općine Nin s drugom Barbarošom. Među ostalim izviđeno je stanje na općini i na Viru, pa je odmah nakon par dana 'punkt' preselio na otok Vir i odsjeo je na Torinama. Pomoć mještana Vira bila je velika i svi kao jedan bili su na strani NOP-a. Valja napomenuti da je njemačka izvidnica bila na nedogotovljenom zvoniku u Privlaci i da je odatle bilo moguće osmatrati ogoljeli Vir. Vir je tada postao važni centar odakle se rukovodilo na ovom dijelu općine, a ujedno je s njega održavana telefonska veza s Molatom, jer se u našim rukama nalazio kabel. Osim toga Vir je tada bio važan i radi veze s Velebitom.

Tada su se drugovi bacili na teren. Na terenu je stanje bilo prilično teško. Neprijateljski garnizoni bili su rasijani i jedino su Vrsi bile u kojima nije bilo neprijateljske posade niti milicije.

U Vrsima nije bilo otvorenih neprijatelja, a isto tako nije bilo uniformirane seoske straže ili milicije pod okriljem okupatora. Prema tome, veza Vrsi – Vir – Molat, bila je veoma sigurna i odigrala je važnu ulogu u NO ratu u ovom kraju.

Na Viru je trebao biti održan sastanak NOO općine nekako 18 ili 19 kolovoza. Tako su članovi NOO dolazili s terena na Vir. Neki su došli 17, pa su tako prenoćili na 'punktu'. Straža NOO općine je tog jutra zatajila. Na straži je bio Mrdelja Stojan koji je vjerovatno zaspao ili se nije nadao nečem opasnom, tako je došao izvijestiti na 'punkt' prilično kasno da se dvije gajete primiču Viru.

Drug Pave Štulić, sekretar Opć. komiteta i drug R. Božić predsjednik općine koji su bili stigli na 'punkt', pošli su vidjeti u čemu je stvar. Ujedno su dali nalog da se arhiva spakuje i da dio osoblja krene prema uvali zvanaj 'Sprinca', gdje su se nalazili naši čamci za slučaj povlačenja. Kad smo Pave i ja došli na dogled gajeta, Njemci su već bili počeli iskakati na

⁴⁰ Isto, 110–130.

kraj i opalili su metak, te u koloni počeli trčati prama našem punktu. Bilo je očito da smo prokazani i donijeli smo odluku Pave i ja da se povučemo, jer je Njemaca bilo oko 70, sa svim naoružanjem i nismo bili u mogućnosti da im pružimo otpor. [...]

Ostali smo na Molatu opet jedan-dva dana i povratili se na Vir. ... Na terenu općine Nin ostao sam do formiranja NO kotara Zadar koji je imao svoje sjedište na Ugljanu. Tada sam bio povučen s položaja predsjednika NOO općine i postavljen za pročelnika zdr. soc. odjela NOO kotara Zadar... . Na toj dužnosti sam ostao do oslobođenja Dalmacije, a tada sam ponovno pošao za tajnika NOO općine Nin, koja je svoje sjedište dobila u kući Šalova.

Naš se punkt nalazio u oslobođenom Ljupču, nekako koncem listopada 1944. godine (tada je općina Nin podijeljena bila od Ražanca). Ja sam bio s drugovima u Ljupču i došao nam je kurir iz Zadra s obavještenjem da su se Njemci povukli. Mi smo se ukrcali na čamce i pošli u Vrsi. U od Njemaca napušteni Nin ušli smo oko 13 sati dana 30 ili 31 listopada. Ušli smo pod zastavom na gornja gradska vrata, a uvečer istog dana bio je veliki miting. Oduševljenje naroda bilo je veliko. Odmah je sutradan počeo funkcionisati NOO općine u svom sjedištu i u pravom smislu kao organ državne uprave.⁴¹

Iz navedenog teksta vidimo da je uoči, tijekom i neposredno nakon oslobođenja Zadra i Dalmacije od Nijemaca, najprije predsjednik, a zatim i tajnik općine Nin bio Rafael Božić. Pod njegovim vodstvom NOO ninske općine nalazio se najviše u Viru i Ljupču. Uoči samog oslobođenja Zadra NOO općine Nin nalazio se u Ljupču. Tu su odbornici saznali da su se Nijemci u zoru 31. listopada 1944. sasvim povukli iz Zadra, a to je značilo i iz zadarsko-ninskoga kraja odnosno svakog mjesta ninske općine. Nakon toga rukovodstvo ninske općine, na čelu s Rafaelom Božićem, prebacilo se brodicama iz Ljupča na Duboku dragu u Vrsima. Iz Vrsi, koje su i prije bile slobodne jer u njima njemačkih postrojbi nikad nije bilo, odmah su se uputili pod zastavama u pravcu Nina, u koji su stigli 31. listopada 1944. oko 13 sati, i navečer organizirali miting. Ključnu ulogu u organizaciji i održavanju „mitinga oslobođenja“ imali su članovi OK KPH, koji su se istog dana našli u Ninu i u svoje ruke čvrsto preuzeli sve konce vlasti. Sekretar OK KP Nin bio je tada Pave Štulić, a članovi Aleksandar Leše Glavan, Ive Predovan Šljujo i Rafael Božić, obojica iz Vrsi.⁴² Njima će se uskoro pridružiti i Nikola Predovan Zrno, koji kao sekretar OK KP Nin postaje oličenje nasilja, terora i komunističke diktature nad pučanstvom Vrsi i ninskog kraja. Dakle, nakon oslobođenja od fašizma i nacizma nad narodom Vrsi i cjelokupne ninske općine odmah je uspostavljena komunistička diktatura, i to sovjetsko-staljinističkog tipa, a diktatura i sloboda nisu isto, to svatko dobro zna. Naime, u ime toliko proklamirane diktature proletarijata uvedena je stvarno diktatura nad proletarijatom i cjelokupnim narodom, a sve to pravdalo se i prikrivalo nekakvim tobože višim socijalističkim i komunističkim ciljevima.⁴³

⁴¹ ZHAZUZD, Ostavština A. Maštovića Nina, Arhiva NOB – NOP, Nin – Vrsi, svež. III., dok.: O razvoju NOP-a u Vrsima. Isti dokument objavljen je i u knjizi: M. DIKLIĆ, *Dokumenti i zapisi sudionika o Ninu i ninskom kraju u Drugom svjetskom ratu...*, 253–255.

⁴² *ISTO*, 253–255; V. URANIJA, Nin u narodnooslobodilačkoj borbi, 262.

⁴³ Više o karakteru i teroru Nikole Predovana Zrna vidi u radnjama: M. DIKLIĆ, Radićevac Frane Vukić u vrtlogu političkih borbi i sukoba u Vrsima, *Zadarska smotra*, god. XLVII, br. 1-3, Zadar, 1998., 355–530;

Odmah nakon oslobođenja ninske općine, još dok su njemačke jedinice bile u Kninu i na otoku Pagu, Rafael Božić je u suradnji s Mjesnim NOO Vrsi pokrenuo akciju za izgradnju spomenika slobodi, NOB-u, Titu, KP i socijalističkoj revoluciji. Za mjesto izgradnje vješto je izabran trokutasti trg ispred stare seoske cisterne na ulazu u središnji dio sela, od kojeg jedan krak vodi prema gornjem selu, drugi prema crkvi sv. Mihovila odnosno donjem i zapadnom dijelu selu, a treći služi kao ulaz i izlaz iz sela prema Grbama i Ninu. Glavni idejni tvorac spomenika i pisac teksta na njemu bio je Rafael Božić, a glavni izvođač radova, seoski „meštar“, bio je Mate Perinić Garin. Njegov pomoćnik bio je Jandre Predovan Josipov, dok je u ime Mjesnog NOO-a radove svakodnevno organizirao i nadzirao njegov član Ante Rončević Bačvar. Svaka obitelj u selu morala je odraditi na izgradnji spomenika određeni broj sati i sudjelovati u prikupljanju građevinskog materijala, pijeska, vode, kamena i cementa. U izgradnji spomenika koristio se i jedan dio starog cementa, koji je ostao još od gradnje „rive“ na Mulu, a bio je uskladišten u kući glavnog „meštra“ Mate Perinića Garinog na Mulu.⁴⁴

Budući da su za vrijeme gradnje spomenika u Vrsima na otoku Pagu još uvijek bili Nijemci i ustaše, kada su saznali za izgradnju pokušali su ga gađati iz topova, ali bez uspjeha. Tom prilikom gađali su i Nin. Unatoč bombardiranju, gradnja spomenika nastavljena je i dovršena krajem prosinca 1944., a na početku 1945. bio je već svečano otkriven. To je bio prvi spomenik takve vrste sagrađen u tadašnjoj Federalnoj Državi Hrvatskoj. Evo što o tome kaže nekoliko godina poslije njegov idejni začetnik Rafael Božić: „*U Vrsima je krajem 1944. godine započeto s podizanjem spomenika, a već početkom 1945. godine bio je otkriven. Teško će netko vjerovati da je spomenik podizan još dok su se Nijemci i ustaše nalazili na Pagu i da su artiljerijom tukli u Nin. Vrsi su tada bile kao polazna točka naših jedinica koje su napadale neprijatelja u Pagu. Dakle, spomenik je podignut pod rijetkim prilikama i s pravom se ima smatrati historijskom vrijednošću za našu NOB-u. Spomenik je pravljen bez naročitog plana, a priloge su dali seljani Vrsi. Nije bilo nikakvih sredstava da bi spomenik dobio ljepši izgled, nego je čak i ploča s natpisom bila izlivena od cementa i primitivno ispisana.*“⁴⁵

Spomenik je u podnožju imao po tri velike stube u obliku piramide sa sve četiri strane, čija je jedna stranica bila duga oko 3 m. Na toj osnovici uzdizao se četvrtasti oblik 1x1 m i visine oko 3,5 m. Nakon toga slijedilo je veliko betonsko slovo T (Tito), visine oko 1 m, a iznad njega ugrađen je čelični usadak na kojem se, na samom vrhu, nalazila velika zvijezda petokraka, visine do 1 m. Ukupna visina toga betonskog zdanja, oko kojeg su skojevci i seoski aktivisti igrali kolo i pjevali partizanske pjesme, bila je oko 6-7 m.

ISTI, Kažimir Zanki o osnutku i izgradnji Solane i Ciglane u Ninu 50-ih godina 20. stoljeća, *Kažimir Zanki (1924. – 2000.)*, zbornik radova posvećen životu i djelu Kažimira Zankija uz 80. obljetnicu rođenja, Zadar, 2005., 155–188.

⁴⁴ Podatke o gradnji spomenika dao mi je Ante Perinić, sin glavnoga graditelja spomenika Mate Perinića Garinog, a potvrdila Marija Predovan, udata za P. Vukića, koja je kao djevojka radila na izgradnji spomenika zajedno s drugim Vršanima.

⁴⁵ R. BOŽIĆ, Sačuvati spomenik u Vrsima, *Glas Zadra*, br. 141, od 2. II. 1954., 3.

Spomenik je u pravom socrealističkom stilu figurirao sa svih strana, ali se spomen ploča, izgrađena također od betona, ipak nalazila na zapadnoj strani pa je izgledalo da je najviše okrenut zapadu, odnosno prema župnoj crkvi sv. Mihovila. Na spomen-ploči bio je velikim slovima ispisan sljedeći tekst:

POD ZNAKOM CRVENE ZVJEZDE,
SA PAROLOM SMRT FAŠIZMU
– **SLOBODA NARODU** –
POD VODSTVOM DRUGA
„T I T A“
NAŠI NARODI DIZALI SU
SE 1941. GODINE NA
ORUŽANI USTANAK
ZA SLOBODU, ČAST I
NEZAVISNOST SVOJE
DOMOVINE!

Iako je spomenik na početku Domovinskog rata 1991./92. srušen kao simbol minulog socijalističkog vremena, revolucije, Partije, Tita i JNA, koja je baš u tom trenutku zajedno s četnicima Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, generala Ratka Mladića i drugim ratnim zločincima započela krvavu agresiju na Hrvatsku, spomen-ploča s naprijed navedenim tekstom ostala je cijela i čuva se u Narodnom muzeju Zadar; u Odjelu NOB – socijalistička revolucija. To je danas jedini sačuvani ostatak od nekadašnjega prvoizgrađenog spomenika NOB-a u Hrvatskoj.⁴⁶

⁴⁶ Spomen-ploča s gore navedenim tekstom može se vidjeti u Narodnom muzeju u Zadru.

Skica za obnovu spomenika 1969.

Spomenik u Vrsima podignut krajem 1944.

Marjan DIKLIĆ: VRSI UNDER GERMAN OCCUPATION IN WWII

Summary

The article consists of three parts. In the first part the article describes the German occupation of northern Dalmatia, including the village Vrsi and the entire Nin county, that is the Zadar - Nin area stretching to Velebit mountain, after August 8th 1943 when Italy capitulated. The author goes on to discuss in detail the participation of the people of Vrsi in the nearby partisan military units: the Blue Adriatic unit, the Ražanac-Nin navy unit and the Zadar partisan unit. The second part names those who from Vrsi joined the ustashe, the partisans and the domobrani (Home guard) formations; those killed in battle are listed as well as the civilian casualties of the war and the post-war period. The third part goes on to discuss the liberation from the Fascist-Nazi occupation, the erection of the first partisan monument in Vrsi, the partisan victory and the beginning of the Communist dictatorship.

Key words: WWII, Vrsi, Nin, occupation, dictatorship.